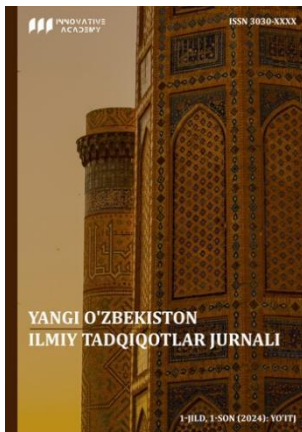

ЖИНОЯТ ҚОНУНИНИНГ БЛАНКЕТ НОРМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Пулатов Бекзод Адилбаевич

Жамоат хавфсизлиги унверситети

мустакил изланувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17626848>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 9-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 11-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 17-noyabr 2025 yil

KEY WORDS

бланкет нормалар, жиноят таркиби, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, маъмурий преюдиция, ҳуқуқий институтлар, жиноят-процессуал амалиёт, юридик техника, норматив ҳужжатларни тизимлаштириш, экспертиза.

ABSTRACT

Ушбу мақолада жиноят қонундаги бланкет нормаларнинг назарий асослари ва уларни ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги ўрни таҳлил қилинади. Муаллиф бланкет нормаларнинг ҳуқуқий табиати, уларни талқин қилишда юзага келадиган қийинчиликлар ҳамда тергов ва суд амалиётига таъсирини ёритади. Шу билан бирга, муаллиф жиноят-ҳуқуқий нормаларни бланкет усулда шакллантиришни такомиллаштиришга қаратилган қатор таклиф ва тавсияларни илгари суради. Хусусан, ҳавола қилинган норматив ҳужжатларни тизимлаштириш, бланкет нормаларнинг ҳуқуқий барқарорликни сақлашдаги аҳамияти ва уларни қўллашдаги муаммоларни бартараф этиш йўллари илмий асосда ёритиб беради.

Юридик техника назариясида бланкет нормалар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги алоқа тизимининг элементи сифатида кўриб чиқилади.

Адабиётларда бундай алоқаларнинг қуйидаги турлари ажратилади:

- ҳавола қилувчи нормалар;
- бланкет нормалар;
- бирор-бир норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш ёки ижтимоий муносабатларнинг муайян соҳасини ҳуқуқий тартибга солишни амалга ошириш тўғрисидаги кўрсатмалар;
- юридик кучи бўйича юқори ёки тенг бўлган қонунчилик ҳужжатига ишора, унинг ижроси учун норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинган.

Бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаси анъанавий равишда бошқа норма (нормалар) ёки ҳужжатга тўғридан-тўғри ёки яширин (билвосита) ҳаволани ўз ичига олган ҳуқуқий норма сифатида қаралади, бунда унинг мазмунини англаш ва самарали амалга ошириш усиз мумкин эмас.

Шу билан бирга, бланкет ва ҳавола қилувчи нормаларни фарқлаш муҳимдир. Фарқлашнинг асосий мезони уларнинг аниқлик даражасидир.

Бланкет ҳуқуқ нормалари – бу амал қилиши ўзига хос қоидаларнинг мазмунига асосланган (бланкет нормалар уларга ҳавола қиладиган) ҳуқуқ нормалари. Бу қоидаларнинг аниқ мазмуни ушбу нормадан алоҳида, махсус норматив ҳужжатларда берилади. Масалан, Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 216-моддаси 1-қисми шундай нормадир.

Ҳавола қилувчи ҳуқуқ нормалари – бу амал қилишининг шарти сифатида бошқа нормаларга бевосита ишора қиладиган ҳуқуқ нормалари (масалан, РФ Жиноят кодексининг 116-моддаси).

Бланкет нормаларнинг ҳавола қилувчи нормалардан фарқи шундаки, агар ҳар қандай ҳавола қилувчи нормани бошқа ҳуқуқий нормаларнинг тегишли қисмларини киритиш орқали аниқ қилиб шакллантириш мумкин бўлса, бланкет норма билан буни қилиб бўлмайди, чунки бундай қисмлар мавжуд бўлмаслиги мумкин (масалан, хизмат транспортдан фойдаланиш қоидалари)¹. Бланкет усулда шакллантирилган жиноят-ҳуқуқий нормани қўллаш, биринчи навбатда, унинг тўлиқ мазмунини аниқлашни назарда тутди. Шу билан бирга, жиноят қонунининг бланкет конструкциясида жиноят-ҳуқуқий норманинг мазмуни Жиноят кодексининг норматив кўрсатмалари ва ҳуқуқнинг бошқа тармоқларининг норматив материалларидан ташкил топади. Менимча, тегишли жиноят-ҳуқуқий норма билан боғлиқ бўлган ҳуқуқнинг бошқа тармоқларининг аниқ норматив ҳужжатларига кўрсатма берилмаслиги жиноят қонунининг барқарорлигини таъминлаш манфаатлари билан боғлиқ. Бошқа томондан, ҳуқуқнинг бошқа тармоқлари норматив ҳужжатларига бундай умумлашган ҳаволалардан фойдаланиш ҳуқуқни қўллашда маълум қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Бу ҳолларда жиноят қонуни боғлиқ бўлган ҳуқуқнинг бошқа тармоқлари норматив ҳужжатлари доирасини аниқлаш учун тизимли талқинга мурожаат қилиш керак. Ҳуқуқни қўллаш фаолиятида бланкет нормаларни талқин қилиш масалалари 2007 йил март ойида социологик тадқиқот предмети бўлди. Тадқиқотнинг асосий вазифалари қуйидагилар эди: ҳуқуқни қўлловчилар бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаларини талқин қилиш ва қўллашда дуч келадиган асосий қийинчиликларни аниқлаш. Тадқиқот жараёнида 200 нафар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари, адвокатлар, суд аппарати ходимлари сўровдан ўтказилди. Сўровда қатнашганларнинг 90 фоизи Россия Жиноят кодексига бланкет нормаларни қўллаш зарурлиги ва фойдали эканлигини қайд этди. Уларнинг аксарияти буни кодекснинг ихчамлигини таъминлаш зарурати билан изоҳлади. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг 74 фоизи ҳар бир ҳолатда бланкет нормаларни қўллашда айбдорга қўйилаётган қоидалар бекор қилинмаганлигини аниқлаш керакми деган саволга тасдиқ жавоб берди, шу билан бирга 26 фоизи бу зарурлигини, аммо амалиётда ҳар доим ҳам бажарилмаслигини таъкидлади. Сўровда қатнашганларнинг бирортаси ҳам инкор жавобини бермади. Шунини таъкидлаш керакки, бланкет нормаларнинг аксарияти аниқ норматив ҳужжатларнинг белгиларини ўз ичига олмайди, балки ноаниқ доирадаги ҳужжатларга ҳавола қилади. Масалан, меҳнат хавфсизлиги қоидаларини бузганлик учун жавобгарликка тортиш учун тармоқлараро, тармоққа оид ва ҳатто муайян корхона доирасидаги тегишли қарорлар ва йўриқномаларга таяниш керак. Солиқ тўлашдан бўйин товланганлик учун жавобгарликка тортиш учун даромад ёки харажатлар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш асослари ва тартиби тўғрисидаги қонунлар ва қонуности ҳужжатларига таяниш керак; ноқонуний ов учун жавобгарликка тортиш учун ов қилишга рухсатнома бериш тартиби, ов жойлари ва вақти, рухсат этилган усуллар ва бошқалар тўғрисидаги қонунлар ва қонуности ҳужжатларига таяниш керак.

Сўровда қатнашган ҳуқуқшунос-амалчиларнинг аксарияти ушбу камчиликни асосий деб ҳисоблади: масалан, сўровда қатнашганларнинг 43 фоизи бланкет нормаларнинг камчилиги сифатида норма ҳавола қиладиган ҳужжатнинг аниқ номи йўқлигини, 27 фоизи – жиноят қонунида жиноят белгилари йўқлигини, 16 фоизи – жиноят таркиби белгиларининг қонуности ҳужжатларига боғлиқлигини, 14 фоизи – бошқаларни қайд этди. Бланкет жиноят-ҳуқуқий нормаларининг кўрсатилган

¹ Керимов Д.А. Законодательная техника. - М.: Издательство НОРМА, 2000. С. 48.

хусусиятлари бланкет усулда шакллантирилган жиноятларнинг терговда таъсир кўрсатмай қолмайди. Бу жиноят ишларини тўхтатишнинг умумий маълумотларини "бланкет" жиноят ишларини тўхтатиш статистикаси билан солиштирганда кўринади. Қизиғи шундаки, жиноят ишларини тўхтатишнинг умумий статистикаси ва Жиноят кодексининг бланкет усулда шакллантирилган моддаларида назарда тутилган жиноятлар бўйича жиноят ишларини тўхтатиш ўртасидаги катта фарқ жиноят ишларини тўхтатиш асосларини таҳлил қилишда ҳам аниқланади. Бу қонунийлик бланкет нормаларни шакллантириш усулининг натижасидир, бунда жиноят таркибининг алоҳида элементлари Жиноят кодекси моддасидан ташқарида жойлашган. Шундай қилиб, келтирилган маълумотлар шуни кўрсатадики, жиноят-хуқуқий нормани бланкет усулда шакллантириш хуқуқни қўллаш жараёнида катта қийинчиликлар туғдиради. Шубҳасиз, ҳар қандай ҳодиса бир қатор омиллар билан боғлиқ ва уларнинг ҳар бирининг таъсири нисбатини мутлақ аниқлик билан аниқлаш мумкин эмас. Шу билан бирга, бу ҳолатда жиноят-хуқуқий нормаларнинг бланкетлиги ушбу ишлар исботлашда алоҳида қийинчиликлар туғдирадиган асосий сабаблардан бири эканлиги аниқ. Бу, жумладан, юқорида келтирилган социологик сўров натижалари билан ҳам тасдиқланади. Шубҳасиз, бланкет усулда шакллантирилган жиноят-хуқуқий нормаларни қўллаш ўзига хос хусусиятларга эга. Шундай қилиб, қўлланилиши лозим бўлган жиноят-хуқуқий нормани қидириш жараёнида жиноят қонуни билан бир қаторда унинг манбаи бўлган хуқуқнинг бошқа тармоғининг аниқ норматив ҳужжатини (ҳужжатларини) аниқлаш зарурати юзага келади. Бланкет усулда шакллантирилган жиноят-хуқуқий нормани талқин қилиш жуда муҳим хусусиятларга эга. Бланкет конструкциядаги жиноят қонунида жиноят-хуқуқий норманинг мазмуни Жиноят кодексининг норматив кўрсатмалари ва хуқуқнинг бошқа тармоқларининг норматив материалларидан ташкил топади. Демак, жиноят қонунини бланкет шаклда тузиш туфайли, жиноят-хуқуқий нормани қўллаш учун бошқа тармоққа тегишли норматив ҳужжатлар доирасини аниқлаш зарур, булар тегишли норманинг манбаи ҳисобланади. Бошқача айтганда, хуқуқнинг бошқа тармоғининг аниқ норматив ҳужжатини ёки норматив қоидалари жиноят-хуқуқий норманинг мазмунига кирадиган "жиноий бўлмаган" норматив ҳужжатлар рўйхатини аниқлаш зарур. Шу билан бирга, Л.Д. Гаухман ҳақли равишда таъкидлаганидек, бир қатор бланкет диспозицияли нормаларда аниқ қонунлар ва (ёки) бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатларга эмас, балки аниқ белгиланмаган, ижтимоий муносабатларнинг муайян соҳаларини тартибга солувчи бутун хуқуқий институтларга ҳавола қилинган, уларнинг ҳар бири турли қонунлар ва (ёки) бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатларда белгиланган нормалар мажмуидан иборат. Бундай ҳолат, - деб ёзади Л.Д. Гаухман, - жиноят-хуқуқий нормаларни қўлловчи амалиётчи ходимга қўшимча мажбуриятлар юклайди - тегишли муносабатларни тартибга солувчи хуқуқий институтга кирувчи нормаларни билиш ва жиноят белгиларини ўз ичига олган нормаларни топа олиш². Шундай қилиб, жиноят қонуни моддаларини бланкет шаклда тузиш хуқуқни қўллаш фаолияти жараёнида норматив ҳужжатларнинг аниқ қоидаларини аниқлашни талаб қилади, бу қоидалар тегишли жиноят-хуқуқий нормаларнинг мазмунига киради.

Бланкет нормаларни қўллашнинг хуқуқий ва ижтимоий муаммолари: тадқиқот натижалари ва ечимлар

Боровиков Никита Сергеевичнинг мақоласи жиноят хуқуқида **бланкет нормалар**нинг назарий ва амалий аҳамиятини таҳлил қилиш учун муҳим асос яратади. Ушбу мақола бланкет нормаларнинг жиноят ишларини тергов қилиш ва судда кўриб чиқиш

² Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М., 2003. С. 241.

жараёнидаги муаммоларини, хусусан, уларнинг **маъмурий жавобгарликка тортилганлик факти** билан боғлиқлигини ва **жиноят таркибининг аниқсизлигини** статистик маълумотлар билан тасдиқлайди. Ушбу таҳлилни янада чуқурлаштириш ва унинг давомини келтириш учун, бланкет нормаларни қўллашдаги асосий қийинчиликларни ва уларни бартараф этиш йўлларини илмий ёндашув асосида кўриб чиқамиз.

Бланкет нормаларнинг назарий асослари ва амалий қийинчиликлари

Бланкет нормаларнинг мавжудлиги жиноят қонунчилигининг динамиклиги ва мослашувчанлигини таъминлашга хизмат қилади. Жиноят кодексида барча техник, санитария, қурилиш ёки транспорт қоидаларини батафсил баён этишнинг имкони йўқ, чунки бундай қоидалар доимий равишда ўзгариб боради ва янгиланиб туради. Бланкет нормалар орқали жиноят қонуни ўзининг барқарорлигини сақлаб қолади, жиноят қилмишининг аниқ белгилари эса бошқа, махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланади.

Бироқ, бундай конструкция ҳуқуқни қўллашда жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Мақолада кўрсатилганидек, бланкет нормалар бўйича қўзғатилган жиноят ишларининг катта қисми жиноят таркиби йўқлиги сабабли тугатилмоқда. Бунинг асосий сабаблари қуйидагилар:

1. **Ҳавола қилинган нормаларнинг қўплиги ва мураккаблиги:** Жиноят ишини тергов қилувчи ёки кўриб чиқувчи ҳуқуқшунос нафақат Жиноят кодексини, балки ўнлаб, баъзида юзлаб махсус қонунлар, қонуности ҳужжатлари, стандартлар, регламентлар ва йўриқномаларни ўрганишига тўғри келади. Бу эса ишни малакали тергов қилиш ва судда тўғри қарор қабул қилишни қийинлаштиради.
2. **Мазмуннинг аниқсизлиги:** Баъзи бланкет нормалар, мақолада таъкидланганидек, аниқ норматив ҳужжатга эмас, балки умумий ҳуқуқий институтга ҳавола қилади. Бу эса қайси аниқ қоидабузарлик жиноий жавобгарликни келтириб чиқаришини аниқлашни янада мураккаблаштиради.
3. **Нормаларнинг ўзгарувчанлиги:** Махсус норматив ҳужжатлар жиноят қонунига нисбатан тез-тез ўзгаради. Қилмиш содир этилган пайтдаги амалда бўлган қоидаларни аниқлаш, айниқса, вақт ўтиши билан янада қийинлашади.
4. **Маъмурий преюдициянинг мавжудлиги:** Баъзи бланкет нормалар жиноий жавобгарликни фақат шахс аввал худди шундай ҳаракат учун маъмурий жавобгарликка тортилгандан сўнг юзага келишини назарда тутади. Бу ҳолат тергов жараёнида нафақат жиноят таркибини, балки маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибини ҳам тўғри аниқлашни талаб қилади. Агар маъмурий жавобгарлик асоссиз ёки нотўғри қўлланилган бўлса, жиноий жавобгарликка тортиш ҳам асоссиз бўлиб қолади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш йўллари

Бланкет нормаларни самарали қўллаш ва улар келтириб чиқараётган муаммоларни камайитириш учун қуйидаги йўналишларда иш олиб бориш зарур:

1. **Махсус норматив ҳужжатларнинг очиқлиги ва тизимлаштирилиши:** Бланкет нормалар ҳавола қиладиган барча норматив ҳужжатларнинг (стандартлар, қоидалар, йўриқномалар) ягона, доимий янгиланиб турувчи электрон базасини яратиш ва ундан эркин фойдаланиш имкониятини таъминлаш лозим. Бу ҳуқуқни қўлловчи амалиётчилар учун маълумот қидиришни осонлаштиради.

2. **Олий суднинг йўриқномалари ва пленум қарорлари:** Олий суд томонидан бланкет нормаларнинг мазмунини ва уларни қўллаш тартибини тушунтирувчи, ҳавола қилинган норматив ҳужжатларга аниқ ишоралар берувчи **пленум қарорлари** қабул қилиниши муҳим. Бундай қарорлар ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги бир хилликни таъминлашга хизмат қилади.

3. **Терговчи ва судларнинг малакасини ошириш:** Бланкет нормаларни қўллашда махсус билимларни талаб қилувчи соҳалар бўйича (масалан, қурилиш, транспорт, экология, санитария) терговчилар, прокурорлар ва судьяларнинг мунтазам малакасини ошириш курсларини ташкил этиш керак. Бу курсларда нафақат Жиноят кодекси, балки у ҳавола қиладиган махсус норматив ҳужжатлар ҳам чуқур ўрганилиши лозим.

4. **Экспертизанинг ролини кучайтириш:** Бланкет нормалар бўйича жиноят ишларини тергов қилишда **мутахассисларнинг хулосаларига**, хусусан, техник, санитария-эпидемиологик, экологик ва бошқа турдаги **экспертизаларга** таяниш муҳим. Бунда экспертларнинг малакаси ва хулосаларнинг асослилигига алоҳида эътибор қаратилиши зарур.

5. **Жиноят-ҳуқуқий нормаларни аниқлаштириш:** Айрим ҳолларда, жиноят қонунининг ўзида бланкет нормаларнинг диспозицияларини иложи борица аниқлаштириш, яъни жиноят таркибининг асосий белгиларини имкон қадар кенгроқ баён этиш ҳақида ўйлаб кўриш лозим. Бу ҳавола қилинадиган ҳужжатлар доирасини қисқартиришга ёрдам беради.

6. **Маъмурий преюдицияни қўллаш механизмларини такомиллаштириш:** Агар жиноий жавобгарликка тортиш учун маъмурий жазо қўлланилганлик факти талаб этилса, маъмурий ҳуқуқбузарлик ишининг сифатига алоҳида эътибор қаратиш ва маъмурий ишлар бўйича қарорларнинг асослилигини назорат қилиш механизмларини кучайтириш керак.

Хулоса

Бланкет жиноят-ҳуқуқий нормалари ҳуқуқий тизимнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Улар қонунчиликнинг мослашувчанлигини таъминлаш билан бирга, ҳуқуқни қўллаш амалиётида муайян қийинчиликларни ҳам келтириб чиқаради. Боровиковнинг тадқиқоти бу муаммоларнинг мавжудлигини яққол кўрсатади. Ушбу қийинчиликларни бартараф этиш учун комплекс ёндашув, яъни қонунчиликни тизимлаштириш, ҳуқуқни қўлловчиларнинг малакасини ошириш, экспертиза институтининг ролини кучайтириш ва маъмурий преюдиция механизмларини такомиллаштириш зарур. Бу чора-тадбирлар жиноят-ҳуқуқий муносабатларда адолат, қонунийлик ва барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Борзенков Г. Н. Бланкетные ли диспозиции статей УК о причинении вреда здоровью? // Законность. 2007. № 12.
2. Щепелков В. Ф. Определение уголовной противоправности деяния при конструировании и применении Уголовного кодекса // Закон и право. 2012. №7.
3. Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России. Воронеж, 2004.
4. Беляева Н. В. Бланкетные диспозиции в советском уголовном праве и их применение: дис. канд. ... юрид. наук. М., 1984. 10.
5. Бокова И. Н. Юридическая техника в уголовном законодательстве (теоретико-прикладной анализ главы 22 УК РФ): дис. канд. ... юрид. наук. Н. Новгород, 2022

6. Худайкулов Ф. Х. Уголовно-правовые аспекты факультативных признаков объективной стороны преступления при квалификации деяния //Право и жизнь. – 2019. – №. 2. – С. 115-122. (Khudaykulov F. Kh. Criminal law aspects of optional features of the objective side of the crime in the qualification of the act // Law and Life. – 2019. – no. 2. - p. 115-122.)
- 7.Попов А.Н. О начале уголовно-правовой охраны жизни в новом тысячелетии // Уголовное право в XXI веке: Материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М.В.
- 8.Ломоносова 31 мая-1 июня 2001 г. М: 2002.-С.200. (Popov A.N. On the beginning of the criminal law protection of life in the new millennium // Criminal law in the XXI century: Proceedings of the International Scientific Conference at the Faculty of Law of Moscow State University. M.V. Lomonosov May 31-June 1, 2001 M: 2002.-p.200.)
- 9.Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. – 696 bet. (Rustambayev M.X. Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Special section - Tashkent: "Legal literature publish", 2021. - 696 pages.)
- 10.Пикуров Н. И. Квалификация следователем преступлений со смешанной противоправностью. Волгоград, 1988.
- 11.Сельский А. В. Бланкетные нормы в уголовном законодательстве России: дис. канд. ... юрид. наук. М., 2010.

INNOVATIVE
ACADEMY